

um 1913. augusztus 13-án kelt határozata 1000 koronával megpótolta, azzal a kikötéssel, hogy „E segély szépirodalmi és ismeretterjesztő művek beszerzésére van hivatva fedezetül szolgálni...” és ezentúl mint „nyilvános közművelődési könyvtár” fog működni. Ezen határozat értelmében a zilahi Wesselényi-kollégium könyvtára 1914. január 7-én a nagyközönség számára is megnyílt.⁴⁶

Ebben az új szerepkörben a könyvtár 1914 nyarán mintegy 25 079 kötetével magára vállalta az olvasni vágyó zilahi polgárok igényeinek a kielégítését is. Ifjúsági részlege ekkor már 2694 kötettel rendelkezett, olvasottsági forgalma 128%-os volt.⁴⁷

Az 1914 nyarán kitört világháború okozta s egyre fokozódó anyagi nehézségek a kollégium könyvtárának a helyzetére is hatással voltak. A minisztériumi támogatás összege évente csökkent, majd végleg meg is szűnt, de az iskola vezetősége mégis megtett mindent, hogy a legfontosabb könyvújdontságokat a háborús körülmények között is beszeresse. Ennek az igyekezetnek tudható be, hogy 1918 nyarán a nagy (nyilvános) könyvtár állománya 27 023 kötet volt mintegy 58 599 korona értékben, az ifjúságinak pedig 2934 könyve volt. Ha ehhez még hozzáadjuk a tanári kézikönyvtár és a szegény diákok rendelkezésére álló gyűjtemény állományát is, megállapíthatjuk, hogy a Wesselényi-kollégium 32 000-es gyűjteménye⁴⁸ az iskola történetének leggazdagabb könyvtárával „várta” új látogatóit.

A városba a román királyi hadsereg két ízben is bevonult (1919. január 15-én, majd február 25-én), a kollégium egész épületét lefoglalták, régiség-, természet- és irattárait szétszórták, a könyvtárral együtt megdézsmálták. Az 1919 őszétől visszatért tanárok Kerekes Ernő igazgató vezetésével felmérték a román hadsereg által okozott károkat (a kollégium épületét február 23–24-én 5 román tüzérségi telitalálat is érte), a kárt 266 753 korona értékben állapították meg. Kártérítési kérelmüket a Nagyszebenben székelő, Iuliu Maniu vezette (a zilahi iskola egykori diákja volt) Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) még válasza sem méltatta.⁴⁹

Habár az 1940-es évek elején az állomány évenként gyarapodott, de 1944 nyarán is csupán 22 244 kötet és kézirat volt a nagy könyvtárnak (vezette Tatár Géza tanár), az ifjúságinak 1994 (vezette Józsa Gerő tanár), a szegény tanulóknak 749 kikölcsönözhető (főleg tan-) könyve volt.⁵⁰

A háború végén az iskola épületeit katonai kórház céljára lefoglalták, a frontátvonulás után újabb „látogatói” érkeztek, a megmenekült állományt az iskola összes ingatlan és ingó vagyonával együtt 1948-ban államosították. Ezt követően előbb dokumentációs könyvtárként a kolozsvári Egyetemi Könyvtár patronálta, majd pedig hosszas huzavona után a Szilágy megyei Pedagógusok Házának dokumentációs könyvtárává nyilvánították, s mint ilyent gyakorlatilag az „avatatlan” látogatók elöl minden kötetével, kézírataival és megmaradt egyéb gyűjteményével együtt (tablók, iskola címere, zászlója, jeles tanárainak és pártfogóinak arcképe stb – ha időközben nyomtalanul el nem tűntek) zárolták.

A könyvtár jelenlegi állományának bemutatása és tudományos feldolgozása még várat magára.

Kovács Miklós

Nagykálló muzsikája*

Régi idők időtálló zenekultúrájáról szólva elsősorban a népdalokra kell gondolnunk. A falu népére, akik földművelésből éltek, munkájukban döntően a hagyományból tanultak, átadták egymásnak a nemzedékek tapasztalatait, de ha kellett, a józan paraszti ész érveit figyelembe véve váltani, változtatni is mertek. Ők őrizték meg a magyar nyelvet azokban a századokban, amikor a török megszállás vagy az osztrák császári adminisztráció alig engedett helyet a magyar szónak, amikor a jómódú magyar családok ifjai „deákul” tanultak, s lányaik a bécsi bálokon németül találtak férjet. Csak ők, a rőghöz kötöttek

⁴⁶ Értesítő, 1913–14. 98. old.

⁴⁷ Értesítő, 1913–14. 108. old.

⁴⁸ Értesítő, 1917–18. 87. old.

⁴⁹ Értesítő, 1940–41. 19–24. old.

⁵⁰ Értesítő, 1943–44. 23–24. old.

* Megköszönöm Szalay Olga népzenekutatónak a szöveggondozásban nyújtott segítségét. *(Szerk.)*

A kállói népzene Lajtha László, Kodály Zoltán, a Martin csoport, Pesovár Ernő, Vargyas Lajos, Kovalcsik Katalin, Ratkó Lujza felvételei őrizték meg számunkra, a gyermekjáték dalok megmaradását Volly István, Dancs Lajos és Kun Lajosné Kiss Katalin munkájának köszönhetjük.

Említésre méltó Vig Rudolf 1970-es években történt gyűjtőútja, amikor egy japán zenetudóst kalauzolva rögzítettek cigány dallamokat. Ekkor Rézműves Miklósné énekelt a gyűjtőknek, akinek hangját megörökítették a gyűjtött anyagból készült hanglemezen.

A kállói népdalok gyűjtéséről

A magyar népdalok jelentőségét, sajátosan magyar voltát már az 1700-as években felismerték, a népdalgyűjtés azonban igen sokáig elszigetelt jelenség maradt. Tudjuk, hogy Arany János foglalkozott népdalgyűjtéssel, az is bizonyos, hogy kállói barátja, Szilágyi István révén ismerte a legnevezetesebb dallamainkat, de a lejegyzésre nem található bizonyíték.

Az első országos méretű kezdeményezésre 1895 elején került sor. Ekkor az Etnographia című országos lapban felhívás jelent meg. Kérték a falusi papokat, tanítókat, az „írastudó” embereket, ha környezetükben bármilyen népi sajátosságot találnak, írják le. Erre a felhívásra válaszolva, kutatta, jegyezte le, és tette újra élővé a Kállai kettőst Farkas Lajos református lelkész. Aztán a boldog békeidők és a nagy millenniumi lelkesedés továszalltak. A dalos-táncos legényeket elvitte az első világháború, a városka épületeiben sok kárt okozott a román megszállás, de a népdalgyűjtés úgyve nem tűrt halasztást.

1921-et írtak, amikor az ügy iránt elkötelezett fiatal zeneakadémiai tanár, Kodály Zoltán rábukkant Farkas tiszteletes úr 25 évvel korábban készült írására, s az felkeltette érdeklődését a kállai dallamok iránt. Eljött tehát Nagyállóba, és mert itt senkit sem ismert, egyenesen a református parókiát kereste. Farkas Lajos a nevezetes cikk írása után mindössze egy évig lakott itt. Így hát a lelkes népzene gyűjtő Görömbey Pétert, a nagy tudású lelkészt találta. A Kállai kettőst ekkor nem tudták megmutatni neki, hiszen még nem volt állandó táncospart. De sikerül lejegyeznie Klein Ábrahám rabbi éneklése alapján a Szól a kakas már-t. Két év múlva hegedűdallamokat ír le a Mester és a Jó bort árul Sirjainé kezdetű dalt jegyzi le. Közölte nincs megnevezve. 1924-ből újságcikk tanúsítja, hogy a Pannónia Vendéglőben a Néprajzi Múzeum, a Magyar Néprajzi Társaság munkatársai és népes érdeklődő közönség előtt bemutatták a Kállai kettőst Szabó Antal tanító úr betanítása szerint. 1926. november 7-e nevezetes dátum. Kodály újra Nagyállóban gyűjt, mégpedig a Kállai kettős dalait. 1928 júliusában egy hetet töltött itt a Mester, és egész szatmári útja során a legtöbbit, 44 dalt jegyzett le. Ekkor került sor a Kállai kettős dalainak első hangrögzítésére. Kodály Zoltán fonográf felvételeket készített.

Az 1990-es évek elején Szondy Gyuri bácsi így mesélt nekem erről: „Gyere csak Gyurka! – szólt be édesanyám a házba –, kísérd el az urat nagyapáékhoz! Egy idegen úriember állt a kapunk előtt. Köszöntem, elindultunk. Út közben kedvesen beszélgetett velem, de hogy pontosan miről, arra már nem emlékszem. Hamar odaértünk, közel laktak nagyapámék. Toka Károlynak hívták, bíró volt. Én, mint kíváncsi gyerek, még egy pár percig ott lábaltankodtam. Kodály néhány udvarias szó után elmondta jövetele célját. Görömbey nagytiszteletű úrtól hallotta, hogy Toka úr sok régi dalt ismer, és ő népdalokat gyűjt. Megkérdezte, énekelne-e neki?

– Ajjaj! – vakarta meg a fejét nagyapám huncutkásan –, csak így szárazon nem tudok énekelni! Kapta a kancsót és hozott bort a pincéből. Töltött a vendégnek is, magának is. Megcintottak. A pohár bor elfogyasztása után megszólalt: – Most már tudok énekelni!”

A Hidegen fújdogál a szél, a Kincsem komámasszony és Jó bort árú Sirjainé kezdetű dalokat id. Toka Károly és id. Torma Károly énekelte fonográfba. A kezdetleges technika ellenére megható érzés hallgatni a rég elporladt dalosok hangját. Ugyanekkor készült a népi zenekari kíséret rögzítése is. Balázs Ferke és zenekara játszotta el a Kállai kettős lassú és friss dallamát. A felvételt a budapesti Kodály Archivumban őrzik. (F 490)

Az ekkor lejegyzett anyagból ma már az idősebbek is keveset ismernek. Az 1928-as gyűjtésből a következő dalok kottáit találtam meg: Meghalt a juhász, Most jöttem Gyulajból, Leszállott a páva, Dóra, dóra, dóra, Nem bánom, nem bánom, Azt hallottam rózsám, A gúnárom fekete.

1934-ben Lajtha László elkészítette Budapesten a Kállai kettős dallainak első rádiófelvételét. 1934-től 1937-ig Volly István gyűjtött gyermekjáték dalokat: Járok egyedül. 1952-ben Hollós Lajos szaporítja a lejegyzések számát: Azért, hogy az ingem rongyos.

1953–1955-ben Sárosi Bálint és Bacskay Katalin Kiskállóban gyűjtötte a Fogarasi csárda jelölt, Kutya világ mikor érem, Pattogatott tengeri, Sej, fenn az egen ragyognak a csillagok kezdetű dalokat.

1956 *Volly István* gyűjtése: *Játszatók lányok*.

1976 *Dancs Lajos* itt jártának eredménye: *Kiszáradt a tóból, Hallottad-e hírét*.

1984—*Kovalcsik Katalin* és *Ratkó Lujza* hangfelvételeket készített.

Akik énekeltek a népdalgyűjtőknek

Kodály Zoltán énekesei: Klein Ábrahám, Klein Vilmos, Czérna Sándor, Vágó Sándor, Borsi Linuska, Vágó Lajos, Torma István, Vég József, Dr. Landerné, Toka Károly, Torma Károly, Egrégnyi Pelsőczy Mihály, Szabó Sándor, Balázs Ferke, Bacskay Katalin közlői: Plajos György, Szuromi Mihály, Tündik Jánosné, Májer Mária, Wéber Ilona. Dancs Lajos énekese: Danku Miklós, Vass József. Sárosi Bálintnak Szuromi Mihály, Volly Istvánnak Szabó Sándor és a Nagy Károly tanító által vezetett Gyermekbokrétások énekeltek.

Az a híres Kállai kettős

Az eddigiekben többször is szó esett róla. De hát mi is az a *Kállai kettős*? Ha gyorsan kell válaszolni a kérdésre, gondolkodás nélkül azt válaszoljuk, hogy *néptánc*.

Ám ha elképzeljük, hogy délceg testtartással virtuóz táncot jár egy pár néma csendben, mindjárt megértjük, hogy a még oly tökéletes mozgás is értelmetlen a dal szövegének ismerete, az énekes párbeszéd nélkül, s az ének és mozgás értelmes egységében is szegényes lenne mindez, ha nem gazdagítaná a hegedűk, brácsák, a cimbalom és esetleg klarinét, vagyis a népi zenekar muzsikája. Úgy tartoznak tehát össze benne, mint az ikrek, *a tánc, a népdalok és a muzsika*.

Ám mindezzel sem határozható meg a *Kállai kettős* lényege. Mert itt nem csupán arról van szó, hogy több dalra, mindig ugyanazokra a dalokra táncolnak, bár ez is igaz. Mint az is, hogy ezeket a dalokat nem szokták külön énekelgetni, csak a táncal együtt, és mindig ugyanabban a sorrendben. Fontos, meghatározó jellemzője viszont a mi büszkeségünknek, hogy nem csupán kimunkált, táncmozdulatok sora, hanem *meséje, története van. A dal is, a tánc is a féltékeny, civakodó, majd kibékülő szerelmesek párbeszéde, majd boldog együttmulatozása*. A műfaja: táncballada.

Régen több dalból állt, ma három dallal adják elő: a *Felülről fúj az őszi szél*, a *Kincsem komám-asszony* és a *Nem vagyok én senkinek sem adósa* kezdetűekkel. Mindhárom dal négyesoros versszakokból épül, a sorok szótagszáma egy-egy dalon belül azonos, csupán a harmadik dal második sorában bővül. Mindhárom feszes tempójú, ereszkedő dallamvonalú, régi stílusú táncdallam. Az első két dal egy azonos ósdallam két változata.

A *Kállai kettős* keletkezésének pontos idejét nem ismerjük, hozzávetőleges meghatározásában két dolog segít:

1. A *Felülről fúj „ti-lá-szi-fá-mi”* dallamfordulata (a „ta-lán a ve-rem” szövegrésznel) a magyar népdalokban török hatásra utal. Vagyis a keletkezés ideje a török megszállás korára, tehát az 1560-as évek és az 1680-as évek közé tehető. Ez meglehetősen tág intervallum, amit némileg szűkít az, hogy

2. 1674-ben egy előkelő erdélyi ember így dicséri Lugosi Ferenc nevű titkárárt verses köszöntőjében:

*A tó tenálad vala oly lugos az előt,
Hogy nem adtam volna érte egy diót,
Egykor alig vethetsz vala egy kis szellőt,
De ma elől járod a Kállai kettőt.*

Tehát 1674-ben már úgy említi a kézirat, mint közismert kállai táncot, amiből feltételezhető, hogy szép hagyományunk az 1600-as évek első felében születhetett. Megerősíti ezt a feltételezést még egy, szintén 1600-as években kelt írás, Régeni György „Imago veritas” c. kézírata. Ez is akkor kelt amikor még állt a kállói végvár, amely több mint száz települést védett a török sarcolásoktól.

A tánc nevééről, keletkezéséről Szathmáry Ferenc megyei levéltárnok, akit hiteles „forrás”-nak tekinthetünk azt írta 1895-ben a *Nyirvidék* című újságban, hogy a vár idejében a várbeli katonáknak volt egy kemény tréfája, amit szintén „kállai kettős”-nek neveztek, s amivel riogatták a csintalan gyerekeket akkoriban, mondván: „Ha így viselkedsz, eljáród még te is a kállai kettőt!” Ennek lényege, hogy ha elfogtak a várbeliek két kontyost, vagyis törököt, vagy később a kuruc korban egy-két „czopfost”, vagyis németet, ezeket háttal egymáshoz kötötték úgy, hogy a kezük-lábuk szabadon mozoghatott. Valahonnan kerítették egy hegedűst, és ráparancsoltak a foglyokra, hogy táncoljanak a zene ütemére, de igyekezve, mert aki nem jól járja, az kap a lábára a korbáccsa! Mivel mindkét érintett a másik lábát szerette volna a

korbács irányába fordítani, ebből idétlen mozgás, és gyakori elesés lett, a várbeliek nagy derűtségére. Lehetséges, hogy az összekötözött emberek merev testtartását utánozták a táncosok, mert később a tánc jellegzetességeit leírók fontos sajátosságként említették a szinte utánozhatatlan egyenes, „büszke” tartást.

A szájhagyomány összefüggésbe hozza még a híres táncot a vármegye börtönével is, a „talán a verembe estél” szövegrészre utalva. Azonban a megyeház csak 1740 és 1769 között épült fel, a börtön pedig még később, vagyis a népdal egy korábbi „verem”-re utalhat, hiszen a táncballada már száz évvel korábban is létezett. Írások sora bizonyítja létét, és ismertségét. 1736-ban például az ósdallam Besztercén bukkant fel diákdalként, Kácsor Keresztély: *Amor patriae* című iskoladramájában latin szöveggel. 1790-ben Gvadányi Józsefnek „A peleskei nótárius budai utazásáról” szóló könyvében van szó róla, 1851-ben Arany János: *Az öldöklő angyal* című balladájában írja le a tánc mozdulatait, 1865-ben Czuczor Gergely és Fogarasi János „A magyar nyelv szótára” című munkájában „Kállai kettős” címszó alatt ezt írják: „friss magyar kettős tánc, mint azt Kállóban járnak”. 1868-ban Jósza András főorvos kérésére mutatták be a megyebálon, amelyet jótékony céllal a kórház javára szerveztek. Azt is tudjuk, hogy ekkor a legszebben Pelyvásné asszony és Sarkadi pandúrhadnagy táncolták. A köztiszteletben álló főorvos Jolán nevű lánya úgy írta le, hogy édesapja elmondása szerint a tánc lassú. Lírai majd friss része után, egy jellegében egészen más vérmérsékletű rész következett, amely frivol, kánkánszerű befejezéssel zárult. Akkor a mulatságokon csak késő éjszaka került sor a *Kállai kettősre*, amikor a vendégsereg zsenge fiataljai – akiknek nem is illett volna látni – már aludni tértek. 1882-ben Görömbey Péter így ír róla: „sajátos zene mellett, lassan andalgó lépésekkel kezdenek és járnak végezetig, megtartván a test dőlését, sőt büszke állását, melyet a tánc kezdetén vesznek.” 1895: A nagy mileneumi lelkesedésben fogant felhívásra, és patrióta felettetésnek, Görömbey Péternek biztatására Farkas Lajos segédlelkész írta le először alapos kutató munka után nagy precizitással külön a dallamokat, szövegeket és a mozgásokat is. Írása nem csak az Ethnographiában (1895. 288–297. old.) jelent meg, hanem a *Nyírvidek* című szabolcsi hetilap 1895. március 10-i, és 17-i számában is. Mivel ezek a lapok túléltek a két világháborút, megőriztek sok értékes információt a téma iránt érdeklődő mai olvasók számára. A húszoldalas írás teljes terjedelmében érdekes, de régies nyelvezete miatt be kell érniünk a fontosabb részletekkel. „...a híres specialitás az enyészettől való megmentése érdekében felkerestünk öreg rosakatag alakokat, kik közül egyik, másik a betegség párnái között dúdolta el az általa ismert részleteket.” Olyan is előfordult, hogy lábra állni képtelen idős ember felkötötte magát a háza mestergerendáira, hogy lábára nehézkedés nélkül meg tudja mutatni a lépéseket.

„Gyűjtésünk eredménye gyanánt ötféle melódiát, s egy csomó szöveget sikerült összeszedni, amik állítólag mind a kállai kettős tartozékai. Az első dal gyönyörű szép andalgó, közepén és végén refrainszerűleg megújuló u.n. pityegés, mit hegedűn piccikátóval, énekléskor pedig dongókarszerű ümmögéssel a hüvelyk és középső ujjak rithmikus csattogtatásával szoktak előadni... A második dallam gyorsabb, rithmusa apróbb, mely bő alkalmat nyújt a tánczóknak a figurákban való ügyességük bemutatására. A harmadik és negyedik dallam szláv motívumokon nyugvó... az ötödik kifejezésteljes magyar dallam. Szentanói mondják, hogy a kállai kettősnek egy nem oly régen elhunyt híres tánczosa ennél a dallamnál egyhelyben bizonyos toporzékolás szerű lábmozgással táncolt. Mikor vége lett, levette a poharát, és – mintegy áldomás gyanánt – kiürítette fenéki.”

Farkas Lajos a kállai kettős dallamaihoz tartozó szövegek gyűjtéséről így írt: „... Szövegekben oly nagy bőség és sokféleség tapasztalható ... évek hosszú során csatoltattak a dallamhoz. Ki ezt, ki am azt költötte hozzá pajkos jó kedvében.” Ezután az első dal szövegének közlése módot ad annak összehasonlítására, hogy egy eredetileg nyolc versszakos dal mennyit változhat száz év alatt.

Mikor felülről fúj a szél – így kezdődött a dal 1895-ben. Ugyanez a sor le van jegyezve így is: Hidegen fújdogál a szél, / Zörög a fán a fa levél ... és tovább teljesen megegyezik a ma énekelt formával, kivéve a hatodik versszak 2. sorát: „sápadt két orcája” sornak „szőrös valagája” szövegváltozata is volt, amit a körülmények szerint váltva énekeltek. Éjszaka közepén a multság hangulati csúcspontján a pajzánabb szöveggel, ha a társaság összetétele úgy kívánta, a szalonképesebb változattal énekeltek. A hetedik versszak, amely kimaradt, így szól:

*Ne hánd rózsám a szemembe,
Mehalok szegyenletembe, hm, hm, hm, hm,
Nézzünk mindketten a földre,
Úgy válik becsületünkre, hm, hm, hm, hm,*

De idézzük tovább Farkas Lajos írását: „Az első és második dal szövege tartalmában is együvé tartozik, egy bennük a lélektani alap, a szerelem; csak a kidolgozás különböző a szerint, amint azt a dallamok »andalgó« és »friss« jellege megkívánja. Valószínű, hogy a két szöveg egymástól nem távoli helyen és időben keletkezett, s együtt képezték a Kállai kettősnek eredeti ősalakját.” Ez a dal szövegét tekintve az ún. „korhelynóták” csoportjába tartozik. A kapatos ember ugyanis nehezen ejti a szavakat, innen az elnevezés. Ez a szöveg így hangzik:

*Kincsem, komám aszoszorosórosz asszony,
Adj egy marok lencsecserecsére recsencsét,
Milyért cigány aszoszorosórosz asszony
Mond jó szerencsét csérecsére recsencsét.*

*Ki sem merek mennininininini,
Kapum elébe kiállni ninini.
Mert mind azt mondják gyagyáragyáragyák
Hogy a szerelem babábabárababánt.*

*Beteg vagyok én szö röszo rö szörnyen
Meg is halok én kökö nyökö nyö könnyen,
Érted kedves ró zsaszá rászá ra zsaszám
Elhervad az or czaczá raczá raczáczám.*

„A harmadik szöveg már egészen eltért az előbbiektől úgy tartalomban, mint kidolgozásban. Egy gúnyvers volt a könnyűvérű és dologtalan feleségre. Ime:

*Ha úgy tudnál szítálni,
mint a farod riszálni
Márjás útné markodat,
Rása szoknya farodat.
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
De nem tudsz úgy szítálni,
mint a farod riszálni,
Márjás nem üti markodat
Sem rása-szoknya farodat
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap*

*Feleségem olyan jó,
nem kell néki az orsó
sem guzsaj, sem rokka,
sem semmiféle munka,
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Feleségemnek dolgát
Régen kitanúltam,
Tele palack pálinkát
Az „ágyfübe” találtam.
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap
Ringy – rongy – ringy – rongy, hap-hap-hap*

A harmadik dal szövegében magyarázatra szorulnak, s egyben árulkodnak is a „márjás” és a „rása-szoknya” szavak. Arról árulkodnak, hogy ez a dal valószínűleg az 1700-as évek végén született, ugyanis a „márjás” Mária Terézia korában forgalomba hozott ezüstpénz volt. Ugyanebben az időszakban volt ezen a vidéken szokásos női viselet a „rása” vagy rászsa szoknya, amely a régi leírások szerint szörkerméből készített igen erős, durva alsószoknya volt, olyan erős, hogy a földre letéve minden támasz nélkül megállt egyenesen, s akár több nemzedéket is kiszolgált. Feltehetően gyapjából készült nemezeléssel. Abban az időben ugyanis a női alsó fehérnemű még ismeretlen volt, és hideg szeles időben jó szolgálatot tehetett egy ilyen meleg szoknya. Mivel a pénz és szoknya használata ismert történelmi időkhoz köthető, okkal feltételezhető, hogy az első két dal jó százötven évvel idősebb, mint a harmadik és negyedik.

Az újságcikk így folytatódik: „A negyedik szöveg sok tekintetben hasonlít az előzőhöz. Jellemző vonása az a nem éppen gyöngéd pikantéria, mely egyes szótagok többszöri ismétlése által éretik el. Talán mint a nép egyszerű ízlése előtt »érdekes«, fenntartotta magát, s csatlakozott hozzá a kállai kettős-höz.

*Azt mondják, jól mondják,
Igazán is mondják,
Hogy a szomszéd legénye
Szomszédasszony lányának
Nagy pi-pi, nagy pi-pi
Nagy piros csizmát vett.*

*Azt mondják, jól mondják,
Igazán is mondják,
Hogy a szomszéd legényének
Nagy fa-fa, nagy fa-fa
Nagy fabaltája van.*

*Azt mondják, jól mondják,
Igazán is mondják,
Hogy a szomszéd legénye
szomszédasszony leányát
megba-ba, megba-ba,
megbaltafokozta.”*

Farkas Lajos e fenti két dalnak csupán a szövegét írta le. Amikor 1963 táján zenét tanuló középiskolás diákként nagyapam, Kolároviics Lajos éneklése alapján leírtam néhány más népdal között ezeket, nem gondoltam, hogy egykor a Kállai kettős részét alkották. Talán még a csaknem nyolcvanéves nagyapam sem tudta.

„Az ötödik dal szövege – folytatódik Farkas tiszteletes úr írása – a következő:

*Jó bort árul Sirjainé,
Ott kucorog a vén Duzsné
Arany csecsű Ecsediné
Gödénytorkú Nagy Béniné.”*

S amit erről a dalról tovább olvashatunk az már igazi pillanatkép a XIX. század eleji Nagykállóról: „Az itt említett Sirjainé, Duzsné, és a többiek ugyanis mindannyian élő alakok voltak a század első tíze-deiben, mint olyanok, akik gyakran öntöttek fel a karcos vinkóból egy-egy pintet, általánosan ismeretesek valának. Idős emberek beszélik, hogy a „vén Duzsnét” mint törpördött anyókat még ismerték ... Sirjainének olyan féle kurta kocsmája volt (miket faháznak neveztek), Sirjainé asszonyom örömet látta magánál a kortyondi asszonyokat, de a köztük lévő benső barátság a nép gúnyoló és megbélyegző kritikáját nem kerülhette el, így kaphatott lábra ez a versszak, és gyakran daloltatott is talán már előzőleg ismert dallamra és kerülhetett a *Kállai kettős* darabjai közé.”

Az „eredeti” XVII. századi keltezésű Kállai kettősben ez a dal nyilván nem lehetett benne, esetleg csak más nevekkal. Fogadjuk el hát úgy, ahogy van, a XIX. századi Kállai kettős részeként.

A *táncosok* megjelenéséről, a *mozgásról* a következőket találjuk: „Amint a czimből is gyanítható, e táncz eredetileg csak egy pár, egy nő és egy férfi által adatott elő. A „férfi” szó alatt nem valami 20-25 éves síheder értendő, de körülbelül 40-50 éves érett férfi, kire elmondható: komoly, daliás megjelenés, izmos, vállas termet, az arcnak kifejezésteljes nyíltsága, a kedélynek csapongó derűltsége legfőbb keltekei ... A nőnek másod szerepe van e tánczban. Bár a rátermettség itt is elengedhetetlen, de mégis szende nőiesség, tánczosával szemben tanúsított tartózkodó modor jellemzi.”

Farkas Lajos segédlelkésként 1893 decemberétől 1895 márciusáig szolgált Nagykállóban. Írása kitérő, alapos kutatásokon alapuló, szemléletes. A zenei kísérletről azonban nem szól, ennek egészen 1926-ig nincs leírása. Az újságcikk országos hírűként minősíti a kállói specialitást, s így zárul: „Végül örömmel jegyzem fel, hogy a kállai kettős iránt egész Kállóban csodálatos érdeklődés támadt. Öszfűrtű, roskatag öregek s viruló ifjak és hajadonok seregestül tódulnak esténként a ref. Főiskola egyik helységébe; Emezek, hogy tanítsák, amazok, hogy tanulják. Elő is adták a polgárbaion. De hogy az előadott „kállai kettős” mennyiben egyezik meg az „igazi”, kállai kettőssel, ezt ma már bajos lenne eldönteni.”

Mint az előzőkből kiderült, a kállai kettős keletkezéséről elmondhatjuk, hogy minden évszázad alakított rajta valamit. Feltételezésem szerint:

1. Az 1600-as években a *Felülről fúj az őszi szél, Kincsem komámasszony* alkotta a *Kállai kettős* zenei anyagát; 2. Az 1700-as évek végén pajzán szöveggel hozzátoldották a *Ha úgy tudnál szitálni* és *Azt mondják, jól mondják* kezdetű dalokat; 3. Az 1800-as évek elején tovább bővül a *Jó bort árul Sirjainé* kezdetű dallal; 4. 1895-ben még ezzel az öt dallal mutatták be.

Farkas Lajos vezetésével megkezdődtek az előkészületek a tánc bemutatására, azonban a lelkes segédlelkész „parókiát kapott” vagyis önálló lelkészi megbízatást, emiatt a *Kállai kettőssel* kapcsolatos teendőket a fiatal Szabó Antal tanító folytatta tovább Toka Károly városi tanácsnok segítségével. A tánchoz a zenét Torma István városi kézbesítő tanította be *Mocsár Sete Pista cigányzenekarának*. A bemutatón öt pár táncolt, akik közül a következők nevét ismerjük: Toka Károly–Szondy Julianna, Borsy Dániel–Toka Karolina, Pelsőczy József–Vágó Erzsébet.

A sikert sértődés követte, mert a bemutató után a megyei urak a röviddel azelőtt idekerült Hajdú megyei származású Szabó tanító úrnak gratuláltak, Toka Károlyt, aki családi hagyományként őrizte és adta tovább, figyelmen kívül hagyták. A Toka Károlyval együtt érző táncosok nem vállaltak nyilvános szereplést több mint egy évtizedig. A „sértett” családi körben néha eltáncolta korábbi partnerével, Hetey Menyhért né Szondy Juliannával.

1922-ben végre újra nyilvános előadásra került a kállai kettős a szüreti bálon. Ekkor Toka Károly és Szabó Antal társak a rendezésben, amely szerint hat táncos pár táncolta. Két jelentős változás következett be ezután:

1. Ekkor kíséri először a táncot Balázs Ferke zenekara, mégpedig ekkor ének nélkül táncoltak. Szabó Antal tanácsát követve ettől kezdve énekelnek a táncosok.

2. Ezen a bemutatón már nem szerepelnek, kimaradnak az illetlen szövegű dalok, és koreográfiák, helyettük az „ugrós” „*Nem vagyok én senkinek sem adása ...*” kerül a *Kállai kettős*be.

1923. március 15-én a kis méretű színpad miatt egy pár táncolta.

1924. április 5-én újabb bemutató volt a Pannónia vendéglőben a Néprajzi Társaság és Múzeum munkatársai előtt. A táncosok: Imre János–Pelyvás Piroška, Erdőhegyi László–Borsy Karolina, Lőrinczi Gábor–Torma Biri, Toka Menyhért–Borsy Ica, Vágó Lajos–Borsy Karolina. Ekkor énekelték először az első dalt „Felülről fúj az őszi szél” szöveggel; Iskolai oktatáshoz kötődik a kállai kettős. Az elemi népiskola ún. továbbképző osztályában (6. o.) tanította Szabó Antal és Nagy Károly tanító.

1926 őszén Kodály Zoltánt nyíregyházi előadásra invitálták, egyúttal eljött Nagykállóba is, mert közben Görömbey Péter levélben jelezte, most már be tudják mutatni a fiatalok a híres táncot. Elkísérte Kodályt egy újságíró akinek részletes tudósításából ismerjük a nevezetes nap eseményeit, és egy fényképész, aki fotókat készített. Vasárnap délelőtt érkeztek a vendégek. Kedves fogadás a parókián, koccintás.

Néhány udvarias mondat után Kodály érdeklődött:

– És a táncosok hol vannak?

– Sok fiatal tudja a táncot is, a dalokat is. Aki ma eljön közülük az istentiszteletre, az fogja eltáncolni a vendégeknek – válaszolta a nagytiszteletű úr.

Úgy is történt. Mindannyian meghallgatták a tudós pap prédikációját, majd a Nagytiszteletű úr istentisztelet után hívott három lányt és három fiút. Három Borsy lány volt, két testvér Linuska és Ilona, és az unokanővérük, szintén Lina. A fiúk: Vágó Lajos, Vass József, és Toka Menyhért. Amikor Borsi Lina nénitől érdeklődtem így mesélte el: „Az istentisztelet után átmentünk az iskolába, mert a parókia udvarán el volt veteményezve. A református iskola tágas udvarán ott volt Balázs Ferke és cigányzenekara. Kodály elragadtatással nyilatkozott a kállói nevezetességről: »Ez olyan szép, hogy filmre kellene venni!«”

1931-ben ismét jelentős változás történt. Ellátogatott városunkba Paulini Béla újságíró, a „Gyöngyösbokréta” országos népművészeti mozgalom szervezője. Látogatásának eredményeként folyamatosan működő tánc csoport alakult, és a kállói táncosok minden évben lehetőséget kaptak budapesti bemutatkozásra. Az első dal szövege többször változott. Betoldódott még négy versszak: az „Ugyan mond meg ...”, „Sem kötője, sem szoknyája” írója ismeretlen, a „Ne gúnyolódj olyan hetykén” és a „Megbocsátok kedves rózsám” Szabó Antalnak köszönhető. Több helyen van a szövegben kettős változat, egy szókimondóbb, és egy szalonképesebb.

Ezeket mindig az előadás körülményei szerint váltogatták.

1936-tól Szabó Antal halála miatt a táncegyüttes irányítója Nagy Károly lett.

A „Gyöngyös bokréta” hagyománya 1944-ig működött, akkor megszakította a háború.

Azóta – a második világháború miatti 4–5 évnyi szünetet leszámítva – a *Kállai kettős* a helyi hagyományban folyamatosan tovább él. 1950-ben Szabó Sándor, Vass József, Torma Ilona idősebb táncosok indították újra a szép hagyományt, azóta a hagyományörző csoport neve Kállai kettős Néptánc Együttes. 1989-től hivatásos táncpedagógusok tanítják, adják át nemzedékről nemzedékre.

Az együttes művészeti vezetői a következők voltak: 1951 Nagy Károly, 1952 Szabó Sándor, 1953 Vass József, 1954 Szabó-Vass, 1955–1966 Gáspár László, 1967–1974 Turi László, 1975–1976 Ureczky Csaba–Turi László, 1976–1979 Turi László, 1980 Sörös János–Balázs Gusztáv, 1981–82 Balázs Gusztáv, 1983–1984 Sum Dénes, 1985–86 Ratkó Lujza, 1987–1990 Szilágyi Zsolt, 1990– Antal István–Spisák Krisztina.

1972 óta nemcsak a próbák helyszíne, hanem kétvétenként egyre rangosabb, magyar és külföldi néptánc együttesek minősítésére is vállalkozó Néptáncfesztiválok szervezője a Nagykállói Művelődési Központ.

A Kállai kettős zenekari kíséréte

Népi zenekar, vagy cigányzenekar kísérte mindig a táncot. A leírásokból tudjuk, hogy 1895-ben Mocsár Sete Pista, 1921-ben Balázs Ferke hegedült, Balázs Kálmán kontrázott és Balog Lajos volt a cimbalmos. Szinte minden fotón ott vannak a táncosokkal. Az 1943-as budapesti szerepléskor készült fotón viszont már ott van a fiatal *Fodor Gyula* is, aki aztán kitűnően muzsikált a zenekarával minden nevezetes eseményen, a mai üzletház parkolója helyén lebontott egykori „Simonyi étterem” volt a munkahelye

az 1970-es évekig. Akkor úgy tűnt, végleg kimegy a divatból a cigányzene. A fiatalabb nemzedék szakmát tanult, dolgozott. A kaszinóba járó úri réteg is eltűnt. Fodor Gyula bácsi is nyugdíjba ment. Ám egyszer csak hiányozni kezdett mégis a hegedű sírása, az ütők virtuóz tánca a cimbalom húrjain. Kiderült, a magnetofon nem pótolhatja a tánc kíséretét.

Próbálkozott Bogdán Zoli bácsi, majd Marssó Béla. Mindketten jól bántak a hegedűvel, de nem volt állandó zenekaruk. Végül az 1900-as évek végén összejött egy új tehetséges fiatal zenekar, a Bűrösök banda. Ők nem csak hallás után játszottak, kottát ismerő tanult zenészek: ifj. Kerecsi Antal főiskolai hallgató primás, Kocsány Pál brácsa, Plajner Miklós cimbalom és Oláh Sándor tanár bőgő. Sajnos két fiú távol talált munkahelyet, ők kiváltak a zenekarból, ezért a két helybeli, Kerecsi Antal és Plajner Miklós két kárpátaljai, itt középiskolás fiatalemberrel alkotta újjá a zenekart. Jelenleg, 2004-ben ők jelentik a népi zenét városunkban.

A Kállai kettős dallamainak feldolgozásai

A kállói dallamok Kodály Zoltán lejegyzése és hangfelvételei révén országosan ismertté lettek, és bekerültek a magyar zenei élet vérkeringésébe.

Először Kodály írt ének-zongorakíséretes feldolgozást (op.110) 1937-ben. A „Háry János” 1938. évi szegedi előadásában benne volt a Kállai kettős egyik dallama, a *Kincsem komámasszony*. 1938-ban elkészült az Itél a Balaton című magyar játékfilm, amelyet a MAFILM külföldön is forgalmazott. A film-ben a Kállai kettőst neves színművészek táncolták kállói táncosokkal: a főszereplő Páger Antal Aradi Nórával, Medgyesy Mária Szabó Sándorral és Csontos Gyula Imre Erzsébettel.

1950-ben Kodály megkomponálta helyenként osztott vegyeskarra és népi zenekarra írt *Kállai kettős*-t, amely a Magyar Állami Népi Együttes előadásában Rábai Miklós koreográfijával bejárta a világot. A mű felépítése: I. tétel: Lassú tánc – *Felülről fúj az őszi szél*; II. tétel: Élénk tánc – *Jó bort árul Sirjainé*; III. tétel: Gyors tánc – *Kincsem komámasszony*; IV. tétel: Finálé – *Nem vagyok én senkinek sem adósa*.

E mű zenekari előjátéka – amelyben Balázs Ferke fonográf-felvételének hatása tükröződik – kezdettől a *Nyiregyházi Rádió szignálja*.

Az 1895-ben leírt öt dallam művészi feldolgozása *Farkas Ferenc* zeneszerző Kállai táncok című szvitje, majd *Loránd István* írt ének-zongorakísérettel feldolgozást a *Felülről fúj az őszi szél* és *Nem vagyok én senkinek sem adósa* dallamával.

Harsányi Gézi

A csepregi Oskola Ház a XIX. század első felében

A múlt kutatói számára szerenese, hogy nem bontották le a XX. század derekáig azt az épületet, amely a XIX. század elején már népiskolaként és kántortanítói szolgálati lakásként funkcionált Csepregen, így még fényképek is maradtak fenn róla.¹ Viszont sok hajdani kisiskolásnak és oktatóknak szerencsétlenség, hiszen az épület már a XIX. század közepére elavult, és a látogatottságához képest szűk lett.

Az egykor Sopron megyéhez tartozó, majd 1950-ben Vashoz csatolt mezőváros népoktatási viszonyait az 1806 és 1843 közötti időszak vonatkozásában kutattam, amely időszakban a tiszteletreméltó és derék Bognár János (sz. 1780, meghalt 1850–51 fordulóján) volt a csepregi *Oskola Mester*.² Hazánkban

¹ A fényképek levelezőlap gyanánt őrződtek meg. Közölték 9., 33., 44. sorszámmal: Csepreg régi képes levelezőlapokon és fotókon. Összeállította *Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsanna*. A Farkas Sándor Egylet kiadása, Csepreg, 2000. A lapok tulajdonosa Kőszegfalviné Pajor Klára gyűjtő. Köszönöm a nevezetteknek, hogy eszméileg és gyakorlatilag is hozzájárultak képrészletek közléséhez. – A kötet 36. képén baloldalt látszik a tanítói pajta háta, amely a párhuzamos utca felől zárta az udvart, ott is volt bejárat.

² *Balogh Jánosné Horváth Terézia*: Egy mezővárosi iskolamester és jegyző a XIX. század első felében. *Vasi Szemle* LX (2006), 4. sz. 473–496. (513, 516.) old. Az itt közölt rajz ott a 3. kép volt. A publikáció magja egy előadásom, amely 2005. november 12-én hangzott el a „Csepreg 750 éve” című honismereti konferencián.